

GAZSÓ FERENC ISKOLA, TÁRSADALOM, RENDSZERVÁLTÁS CÍMŰ KÖTETÉRŐL

Boros László

DOI: 10.25116/kozelitesek 2019.3-4.13

Tisztelt vendégeink, kedves barátaim!

Nagy öröm és megtiszteltetés számomra, hogy a Gázsó Ferenc életművének megismertetésére és tudományos feldolgozására a Gázsó Ferenc Társadalomtudományi Társaság által indított könyvsorozatban megjelent új kötet, az *Iskola, társadalom, rendszerváltás* című könyv bemutatására vállalkozhattam.

A kötet alapszerkezete szerint két részből áll. Az elsőben a Gázsó Ferenc által a szakmai életútja során oly fontos szerepet játszott oktatáskutatás keretei között alkotott, alapvetőnek tekinthető tanulmányok kronológiai rendben közölt válogatását olvashatjuk. A második rész két, műfajilag nem szokványos írásművet tartalmaz. A Gázsó Ferenchez szakmailag és emberileg nagyon közel álló két munkatársa, a kötet megszületésében is kulcsszerepet játszó Harcsa István és az utóbbi évtizedek kutatásaiban legközvetlenebb alkotótárs, Laki László egy-egy írása teszi teljessé a könyvet.

1. A Gázsó-tanulmányoknak szentelt, több mint kétszáz oldalas első részben a csaknem hatvan évet átölelő oktatáskutatói életműnek csupán az utolsó harminc évét fogja át az írásoknak a kötetben publikált csoportja. Az első közölt munka 1986-ban, az utolsó 2016-ban keletkezett.

Ha valaki végigolvassa ezeket a tanulmányokat (még ha nem is egyfolytában, mint ahogyan én tettem), kibontakozik előtte az oktatáskutatói életmű szakmailag masszívan megalapozott talapzata, és az oktatási rendszert körülvevő politikai környezet változásából következően folyamatosan alakított részelemek fejlődésszerkezete is. A legszembeszökőbb az olvasó számára ennek az életmű-szeletnek a hihetetlen időtállósága. A gondolatmenetek alappillérei és sarokpontjai mindvégig stabilak, és néha szinte ijesztően igazak ma is. A közoktatásnak az a víziója, amely ezekből a művekből kibontakozik az olvasó számára, jelenleg is célja és törekvése minden kutatónak, pedagógusnak, oktatási vezetőnek, akik egy demokratikus, hatékony, az összes társadalmi csoport számára elérhető, a tanulók és pedagógusok vállára csak ésszerű terheket rakó, autonóm intézményekből építkező rendszert álmodnak meg.

A stabil alappillérek és sarokpontok mellett ugyanakkor az idősorban előre haladva, a feltételek változásának megfelelően, a gyakorlat által igazolt jelenségekre figyelve láthatjuk Gázsó Ferenc koncepciójának rugalmasságát is. Erre csak egy példát hozok a sok közül, egy olyat, amely fontos alapkérdésben jelentett változást, viszont nem érintette a kutatói szemlélet alapjait. Hosszú évekig

tartó szakmai vita folyt (és folyik ma is) a gimnáziumok képzési időtartamáról. Ellentétben a legtöbb országgal, Magyarországon a negyven évi kikezddhetetlen 8+4 osztályos szisztémát felváltotta egy olyan pluralizmus, amelyben a régivel egyidőben nyert polgárjogot a 6+6-os és a történelmileg már létezett 4+8-as megoldás is. Gázsó Ferenc kezdetben, nem minden alap nélkül, attól félt, hogy egy ilyen helyzet még nehezebb pozícióba sodorhatja a sokoldalú társadalmi hátrányoktól sújtott tanulókat, és tovább nyílik a társadalmi olló a tanulási lehetőségeket illetően. Ezért eleinte úgy vélte, hogy maradnia kell a nyolc osztályos általános iskolának mindenki számára, mivel abban az időben még az is felmerülhetett, hogy esetleg már tíz éves korban választásra kényszeríthetik a tanulók erre fel nem készült csoportjait is. De amikor a gyakorlatban a két alternatív forma valójában a választási lehetőséget bővítette, de nem vette el senkitől a nyolc osztályos alapképzés lehetőségét, akkor támogatta a kialakult helyzet fenntartását.

Különleges jelentősége van a kötet első tanulmányának, „A törvény és az iskola valósága” címmel 1986 márciusában a *Társadalmi Szemlé*ben megjelent írásnak. Ez a gyakorlati céllal, de nagy elméleti igénnyel megformált szakmai alapvetés egy egészen különleges történelmi szituáció maradandó emléke. Ugyanis 1985-ben létrejött Magyarországon egy olyan, úgy vélem, a legadekvátabb jelzővel áldottnak nevezhető helyzet, amikor a hazai oktatáskutatás egyik legkiválóbb képviselőjének, Gázsó Ferencnek megadatott, hogy oktatási miniszter-helyettesként mint oktatáspolitikus vezényelhesse egy új oktatási törvény alkotásának folyamatát. Ennek kapcsán bárkiben felvetődhet, hogy szerencsés-e, ha a kutató lép át politikusi szerepbe, és általában valóban nem az. De aki ismerte Gázsó Ferencet, tudja, hogy alkatilag kitűnő irányítási és vezetési képességekkel rendelkezett.

Az irányításával megalkotott új oktatási törvény korszakos jogalkotási produktum lett. Kellett hozzá természetesen az a társadalmi-politikai környezet, amelyben elkezdődött a politikai rendszer egyes elemeinek óvatos reformja, az ország gazdasági helyzete pedig erős nyugati nyitást is igényelt. A jogalkotási munka menetéről szubjektív élményként számolhatok be. Ebben az időben a Társadalomtudományi Intézet Ifjúságkutató Csoportjában Gázsó Ferenc vezetésével dolgoztunk több projekten is, többek között nekem egy oktatáskutatási részprogram levezénylését adta feladatként. Hetente nyílt alkalom arra, hogy a csoport tagjainak érdeklődő részével megbeszélje a törvényalkotás szakmai és politikai sajátosságait, a felvetődő vitákat, a döntéshozatali nehézségeket. Ezek nagyon oldott beszélgetések voltak, közeli kollégák nyitott vitáiként élhettük meg mindegyiket, ekkor nem a csoporton belüli munkánkat megítélő szigorú főnök volt ő sem.

A tanulmány időzítése egyértelmű, ugyanis a törvényt 1985-ben elfogadta a parlament, és a hatályba lépés időpontja, hosszú előkészítés után, 1986. szeptember 1. lett. Az írás az érdeklődő közvélemény számára foglalta össze a törvény újításait, valamint a végrehajtás várható nehézségeit is. A gondolatmenet kiemelten foglalkozott Gázsó Ferenc közoktatási koncepciójának három

pillérével, az intézményi autonómiával, a pedagógusok szakmai önállóságának fejlesztésével és az intézményrendszeren belüli alternativitással. A kérdéskör egészét az állampedagógiai monopólium lebontásaként tárgyalta mint a lehetséges reformok legfontosabb célját. Ezeket a gondolati alappilléreket mint gondolati kiindulópontokat a későbbi tanulmányokban is mindvégig megtartotta.

A további írások közül egynek a keletkezési időpontja esik az új törvény és a rendszerváltás közötti időszakra, a többi már a rendszerváltás folyamatában, illetve az azt követő periódusokban született. Tartalmukban közös az aggodalom a korábban megfogalmazott elvek és gyakorlati célok megvalósulásának elmaradása miatt. Emellett minden tanulmány elemzi Gázsó Ferenc szociológusi pályafutásának kezdettől meglévő alapvető kérdéskörét, a társadalmi folyamatok és az oktatási rendszer viszonyát.

A rendszerváltás idején eleinte még volt kapcsolata a közoktatást érintő döntéshozatali folyamatokkal, szakértői szerepben, de a politikai gyakorlat miatt egyre távolabb került ezektől, és a kritikai társadalomtudósi megközelítés került előtérbe a tanulmányokban. Ez mindvégig megmaradt, és miközben számos egyéb, elsősorban politikai szociológiai kérdéskörrel foglalkozott, valamint társadalomszerkezeti problémákat elemzett, az oktatáspolitikai kritikai megközelítése haláláig tudományos témája maradt, amint ez a tanulmányokból is látszik. Különös aggodalommal szemlélte a szakképzés szétzilálódását és a folyamatos erőforrás-kivonást mind a közoktatásból, mind a felsőoktatásból. Az összes tanulmányát jellemző gondolkodási koherencia és következetesség a tartalmi koncepciókon és konzekvenciákon túlmutató, példamutató tudományos teljesítmény az utókor számára.

2. És most térjünk rá a kötet második nagyobb egységének az ismertetésére. Ebben két kiváló baráti kollégám írásaival ismerkedhetünk meg. Az elsőt Harcsa István írta, szubjektív szakmai gondolatmenetként, alcímében is a gondolatokat megjelölve műfajként: Iskola és társadalom (Gondolatok Gázsó Ferenc írásai kapcsán, a párhuzamos megközelítés jegyében). Rendhagyó az írás, hiszen Harcsa István volt az iniciálója a kötetnek, és az előzetes, Gázsó Ferencsel halála előtt a kötetről folytatott beszélgetések szereplője is. Tehát úgy fogalmazta meg párhuzamos megközelítésnek nevezett kritikai kérdéseit és részválaszait, hogy továbbgondolásra késztesen bennünket a kettejük által kigondolt könyvben Gázsó Ferenc által megfogalmazott egyes következtetések kapcsán.

A kritikai kérdésfeltevések szűkítő súlypontja a Gázsó-tanulmányok azon konklúziója, amely szerint az elmúlt évtizedek oktatáspolitikai döntéshozatali folyamatai, főleg bizonyos döntések és lépések elmaradása nyomán a magyar iskolarendszer egy leértékelődési folyamaton ment/megy keresztül. Harcsa István ezzel a tézissel kapcsolatban, mindenekelőtt a felsőoktatás felől közelítve tesz fel kritikai kérdéseket, és több oldalról igyekszik adatokkal alátámasztani kételyeit, nemzetközi összehasonlítási kísérletekkel is indokolva álláspontját. Ennek lényege, hogy nem beszélhetünk

egyértelmű leértékelődésről, mert a valóságban a kétségkívül leértékelő mozzanatok mellett azzal ellentétes tendenciák is léteznek.

A szakmailag izgalmas gondolatok számos módszertani és tartalmi vitatémát rejtenek, egészen biztos vagyok benne, hogy Harcsa István gondolatmenete sok szakmai vitának lesz kiindulópontja a jövőben. Egy elemre utalok csak, ez a rendszer áteresztőképességével kapcsolatos összehasonlító adatértékelés. Nehéz ilyen rendszerszintű adatokat számszerűsítve értelmezni, mert könnyen előfordulhat, és egyetemi oktatói tapasztalataim utalnak is erre, hogy a megnőtt áteresztőképesség mögött nemcsak a rendszer felértékelődése állhat, hanem például egy igénytelenség érvényesülése is.

Továbbá azt is látnunk kell, hogy az egyes országok iskolarendszerei közötti kardinális különbségek erősen akadályozzák az összehasonlíthatóságot. Mert míg Ausztriában és Németországban (ezt unokáim révén a gyakorlatból ismerem) már a magyar szemmel meghökkentően alacsony, tíz éves életkorban eljön a töréspont, és vagy gimnáziumba, vagy szakiskolába megy a gyerek, addig nálunk ez csak akkor nem tizenéves, ha már tíz vagy tizenkét éves korban biztosítja a gyerek teljesítménye és a mögötte álló család a gimnáziumi tanulmányokat. Ezek a különbségek a felsőoktatásba áteresztés megítélését igen nehézvé tehetik, főleg ha a gondolatmenet által vitatott leértékelődés szempontjából nézzük a kérdést.

A középpontba helyezett leértékelődési kérdéskör mellett nagyon érdekes és vitára ösztökélő módon közelíti meg Harcsa István a munkaerőszükséglet és az iskolai képzés viszonyának klasszikus Gázsó Ferenc-i problémakörét is. Erre a témavilágra a kötet első felében olvasható tanulmányok is rendszeresen visszatérnek, így válnak vitaponttá ebben a gondolatmenetben is. Végezetül a szerző az oktatási rendszerrel kapcsolatos stratégiai gondolkodás számára feltett izgalmas kérdésekkel fejezi be írását.

3. Laki László nagyívű esszéje zárja le a kötetet, „A történelemnek nincs fantáziája” címmel. Tartalmilag ez a gondolatmenet nem csatlakozik közvetlenül az előzőkhöz, viszont annál inkább Gázsó Ferenc életművéhez, valamint ahhoz a társadalmi háttérhez, amely meghatározta a kötet tanulmányaiban elemzett folyamatokat és jelenségeket. Mint már említettem, Laki László az utóbbi évtizedek kutatásai során a legközelebbi munkatársa volt Gázsó Ferencnek, közös műveik tükrözték nagyon hasonló gondolkodásmódjukat.

Ez az esszé forrásaiban és megközelítésében is helyenként kikacsint a szigorúan vett tudományos keretektől, történelmileg maradandó forrásainak egy részét irodalmi vagy politikai műveknek tekinthetjük. Ezért is választhatta Laki László az esszé műfaját, mert így szabadabban kereshette a mai magyar közgondolkodás jellegzetességeinek okait a magyar történelem elmúlt századaiban, illetve az adott történelmi folyamatokat értékelő, csak részben történészek tollából származó irodalomban.

A jelentős terjedelmű esszé sok szerzőt idéz, de vannak közöttük olyanok, akiknek a gondolatmenetére

kiemelten építi saját logikáját. A sokszínű csoport kiemelt tagjai között van Márai Sándor, Bibó István, Szegfű Gyula és Leopold Lajos, legalábbis az én szubjektív benyomásaim alapján. Fontos csavar a gondolatmenetben, hogy az érintettek már rég nem élnek, mégis őket hívja segítségül az írás, amikor a rendszerváltás mai értékelésének eszmei zűrzavarából, az illúziók és csalódások, téveszmék és érzelmkitörések kavalkádjából indulva mutat ki történelmi kontinuitást a korábbi nacionalizmusok és a mai érzelmileg túlfűtött vagy doktriner ideológiák működése, s ezek kollektív eredménytelensége között. Mert nem hagy kétséget Laki László afelől, hogy a mai magyar társadalmi-politikai folyamatok szükségszerűen következnek történelmi beágyazottságukból.

Az esszé lényegét nehéz olvasóként röviden visszaadni, de szerzője éppen azért bontotta olyan részletesen ki mondandóját, hogy aki vállalkozik a kötet tanulmányozására, az olvasás nagy intellektuális élményéből meríthessen mindenképpen szubjektív tanulságokat.

Végezetül a könyv bemutatójaként, olvasójaként és a Gázsó Ferenc Társadalomtudományi Társaság alapító tagjaként mindannyiunk nevében mondok köszönetet Harcsa Istvánnak és Békés Zoltánnak, a kötet szerkesztőinek.